

ارزیابی عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه روستایی
مطالعه موردی شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹

دکتر مصطفی ازکیا^۱، محسن ابراهیمی^۲

چکیده

در مقدمه به بررسی ضرورت توسعه روستایی، دلایل تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی و همچنین به بررسی اهداف شرکت‌های سهامی زراعی با توجه به اساسنامه این شرکت‌ها پرداخته شده است. در بخش مبانی نظری مفاهیم توسعه و توسعه روستایی، همچنین دیدگاه‌های مربوط به نظام‌های بهره برداری از منظر صاحب‌نظران مورد بررسی قرار گرفته است. دیدگاه صاحب‌نظران در خصوص شرکت‌های سهامی زراعی در بخشی با عنوان توسعه شرکت‌های سهامی زراعی مورد بررسی قرار گرفته است. در این مقاله یافته‌های دو مطالعه مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته است تحقیقی با عنوان شرکت‌های سهامی زراعی که توسط ازکیا از سوی دفتر مطالعات نظام‌های بهره‌برداری وزارت جهاد کشاورزی در سال ۱۳۶۹ صورت پذیرفته و همچنین پژوهشی با عنوان شرکت‌های سهامی زراعی به مثابه الگوی توسعه روستایی که توسط ابراهیمی در سال ۱۳۸۹ به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد انجام شده است. نتیجه بررسی نشان می‌دهد که شرکت سهامی زراعی گلپایگان در طول بیست سال اخیر فعالیت خود پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای داشته و توانسته به عنوان یک الگوی توسعه روستایی در منطقه مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شرکت سهامی زراعی، توسعه روستایی، نظام بهره برداری از زمین، سرمایه داری ارضی، مطالعه تطبیقی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۱۲/۲۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۱۲/۱

۱-استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات(نویسنده مسئول) Mazkia@Azkia.ir
۲-کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران MohsenEbra@gmail.com

مقدمه

تقریباً نیمی از جمعیت جهان در نواحی روستایی کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند که بیشتر آنان را کشاورزان خرده‌پا تشکیل می‌دهند و معیشت آنان از طریق کشاورزی و فعالیت‌های مربوط به آن تأمین می‌شود. (خمسه، ۱۳۸۷: ۱۴) الگوهای متفاوت و گوناگونی جهت توسعه مناطق روستایی در مناطق مختلف جهان ارائه شده است. در کشور ما بسیاری از الگوهای توسعه روستایی با توجه به برنامه‌های اجرا شده در نقاط مختلف دنیا مورد عنایت قرار گرفته است. بیشتر این برنامه‌های توسعه‌ای با عدم بومی سازی در جامعه روستایی ایران توسط مصلحان توسعه اجرا شده است. به نظر می‌رسد تجزیه و تحلیل برنامه‌های اجرا شده در جامعه روستایی ایران بالاخص آن‌هایی که در مواردی موفقیت‌هایی را کسب کرده‌اند می‌تواند مفید واقع شود. ارائه نقاط ضعف و قوت این برنامه‌ها، با عنایت به دانش بومی و تجربیات بدست آمده در طی سال‌های گذشته به ارائه الگویی جهت توسعه روستایی در مناطقی با شرایط مشابه کمک می‌نماید. شرکت‌های سهامی زراعی با گذار از فراز و نشیب‌های بسیار در جامعه روستایی ایران با نزدیک پنجاه سال فعالیت خود توانسته‌اند مورد توجه قرار گیرند. در این مقاله سعی شده است با توجه به تجربیات و تحقیقات بعمل آمده در طی سال‌های گذشته به مطالعه یکی از مهمترین شرکت‌های سهامی زراعی در ایران پرداخته و تاثیر این شرکت را بر توسعه روستایی منطقه تحت پوشش مورد بررسی قرار دهیم. در این راستا پژوهشی با عنوان شرکت‌های سهامی زراعی به مثابه الگوی توسعه روستایی در محدوده عمل شرکت سهامی زراعی گلپایگان صورت گرفته است که در این مقاله به بررسی نتایج این پژوهش می‌پردازیم.

شرکت‌های سهامی زراعی و مجتمع‌های کشت و صنعت به عنوان بهره‌بردارهای کشاورزی تجاری در ایران مطرح شدند. شرکت‌های سهامی زراعی شش سال پس از اجرای قوانین اصلاحات ارضی با هدف بالا بردن میزان تولیدات کشاورزی و حل مشکلات ناشی از چندپاره شدن اراضی مزروعی از طریق یکپارچه کردن زمین‌ها و جایگزین کردن واحد روستایی به جای واحد ده مورد توجه قرار گرفت. (از کیا، ۱۳۷۲: ۳۵) این شرکت‌ها یکی از انواع نظام‌های بهره برداری از زمین می‌باشد که بعد از اصلاحات ارضی جهت جلوگیری از چندپاره شدن زمین‌های زراعی در ایران طراحی شده است. از کیا در کتاب مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی نویسد: «نظام‌های بهره‌برداري شکل گرفته در سه دهه اخير در جهت محرومیت زدایی از جامعه

دهقانی طراحی نشده‌اند. شرکت‌های سهامی زراعی و مجتمع‌های کشت و صنعت که به منظور رفع مشکلات ناشی از تقسیم زمین و خرد شدن اراضی مزروعی و مکانیزه کردن کشاورزی ایجاد شد، به سلب مالکیت در روستاهای حوزه عمل منجر شده و نرخ بیکاری را در روستاهای زیر پوشش افزایش داده است.» (از کیا، ۱۳۸۷: ۳۲۳) اکنون، بیش از چهار دهه^۱ از تشکیل شرکت‌های اولیه در ایران می‌گذرد و به نظر می‌رسد که پس از گذشت این سال‌ها می‌توان کارآیی و میزان اثر بخشی و دستیابی به اهداف اینگونه شرکت‌ها را تا حدود زیادی مورد بررسی قرار داد. از سوی دیگر با استفاده از تجارب بدست آمده در نزدیک به ۵۰ سال فعالیت برخی از این شرکت‌ها، با مطالعه و بررسی میزان اثر بخشی آن‌ها در توسعه روستایی مناطق تحت پوشش خود می‌توان نواقص و کاستی‌های آن‌را برطرف نموده و به ارائه الگویی کامل و هم‌نوا با شرایط جامعه روستایی ایران جهت‌نامه‌ریزی‌های آتی در توسعه کشور دست یافت.

با توجه به اساسنامه شرکت‌های سهامی زراعی و اهداف ارائه شده در آن نمی‌توان شرکت سهامی-زراعی را تنها به عنوان یک نظام بهره‌برداری از زمین قلمداد نمود، زیرا همان‌گونه که در ماده ۲۱ اساسنامه و همچنین در ماده اول قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی مصوب ۱۳۵۲ بیان شده، هدف از تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی بالا بردن میزان سود درآمد و بهزیستی سهامداران و بهسازی روستاهای حوزه عملیات شرکت است و از طرف دیگر در بند ۷ و ۸ این قانون به ایجاد صنایع دستی روستایی، ترویج و توسعه فعالیت‌های غیر کشاورزی و... توسط این شرکت‌ها اشاره شده است. در نتیجه این شرکت‌ها علاوه بر تکیه بر بهره‌برداری کشاورزی می‌بایست به توسعه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی روستاهای تحت پوشش خود نیز بطور مستقیم کمک نمایند. به این دلیل مطالعه و بررسی این گونه از شرکت‌ها به عنوان یک الگوی توسعه روستایی اجتناب ناپذیر است. (جهاد کشاورزی، ۱۳۵: ۵)

شرکت‌های سهامی زراعی با هدف ایجاد توسعه همه جانبه روستایی تشکیل شده است و بعد از مدت ۴۰ سال از تصویب قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی و گذراندن فراز و نشیب‌های

---

۱) آخرین ماده‌ی آئین‌نامه اصلاحات ارضی مصوب کمیسیون خاص مشترک مجلسین مورخ ۱۳۴۳/۵/۱۱ تکلیفی مبنی بر ارائه آئین‌نامه‌های لازم برای جلوگیری از ناکاشت ماندن اراضی و خرد شدن اراضی و... ارائه شد که نتیجه این اقدامات منجر به تصویب قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی در تاریخ ۱۳۴۶/۱۰/۲۷ به تصویب مجلسین وقت رسید. (از کیا، ۱۳۷۲: ۳۱-۳۲)

بسیار، در سال‌های اخیر دوباره مورد توجه قرار گرفته‌اند. بعد از گذشت سال‌ها، بیش از ۳۰ شرکت در کشور تاسیس شده است.

مبانی نظری

واژه توسعه در لغت به معنای خروج از «لفاف» است. (ازکیا، و دیگران، ۱۳۸۴: ۲۴) در واقع توسعه به معنای تغییر حالت از یک وضعیت بسته و محدود به وضعیت گسترده‌تر و بهتر می‌باشد. توسعه یک مفهوم چند بعدی است و بسته به نوع مطالعه، روش شناسی و دیدگاه دارای تعاریف متفاوتی می‌تواند باشد. توسعه یک مفهوم چند بعدی است و بسیار کلی‌تر از مفاهیم دیگر مثل رشد اقتصادی و... می‌باشد. توسعه همان رشد اقتصادی نیست. زیرا که توسعه جریانی است چند بعدی و پیچیده که در خود، تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی-اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت-های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجه نظرهای عمومی مردم است. توسعه در بسیاری موارد حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز در برمی‌گیرد. (ازکیا، ۱۳۸۷: ۲۷) به نقل از (Lehman ۱۹۷۹: ۳۲) ازکیا در جامعه‌شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران، توسعه را این چنین تعریف می‌کند: «توسعه به معنی کاهش فقر، بیکاری، نابرابری، صنعتی شدن بیشتر، ارتباطات بهتر، ایجاد نظام اجتماعی مبتنی بر عدالت و افزایش مشارکت مردم در امور سیاسی جاریمی تواند باشد.» با توجه به اینکه شرکت‌های سهامی زراعی به عنوان یک الگوی توسعه روستایی مورد توجه بوده است، در این قسمت تلاش شده است ابتدا دیدگاه‌های نظری پیرامون توسعه و توسعه روستایی بحث شده سپس استراتژی‌های منبعث از این را مورد بحث قرار دهیم. این نظام بهره‌برداری در ایران بر مبنای نظریات مکتب نوسازی طراحی شده است. بر همین اساس ابتدا به بررسی تئوری‌های این نحله فکری پرداخته و سپس به نظریات نظام‌های بهره‌برداری و توسعه روستایی می‌پردازیم.

نیل اسملسر در نظریه تمایزات ساختی بیان می‌کند که در یک جامعه پیشرفته تمایزات ساختی با تفکیک‌کارکردی عناصر ساختی به‌طور کامل صورت گرفته است در حالی که جوامع توسعه نیافته فاقد چنین تفکیکی هستند. وی معتقد است که حالت تخصصی شدن در زمینه‌های مختلفی نظیر اقتصاد، خانواده، نظام سیاسی و نهادهای مذهبی به وجود می‌آید. مدلی که اسملسر ارائه می‌دهد توصیف تحولات اجتماعی است که با توسعه اقتصادی پیش می‌آید. شرکت سهامی زراعی کل

واحد روستایی را در بر گرفته و ساخت آن را دگرگون ساخته‌اند، در این شرکت‌ها نوسازی تکنولوژی، کشاورزی، صنعتی و بوم شناختی قابل مشاهده است. با توجه به دلایل فوق می‌توان شرکت‌های سهامی زراعی را بر طبق نظریه تمایزات ساختی اسملسر تبیین نمود.

هوزلیتز از متغیرهای الگویی پارسنز در مطالعاتش استفاده کرده است باید اشاره کرد که مطالعات هوزلیتز مآخذی برای مدل تمایزات ساختی اسملسر در مطالعه روند توسعه یافتگی بوده است. هوزلیتز معتقد است که کشورهای توسعه یافته براساس خصیصه‌هایی نظیر عام‌گرایی، سمت‌گیری اکتسابی، تفکیک کارکردی در مقابل خاص‌گرایی، سمت‌گیری انتسابی، تداخل نقش‌ها از کشور-های توسعه نیافته جدا می‌شوند. هوزلیتز نیز همچون اسملسر گزار از جامعه سنتی به مدرن را از طریق حذف الگوی سنتی می‌داند. بنابر این انتقال با حرکت از تداخل نقش‌های اقتصادی به سوی نقش‌های اختصاصی معین که در کنش‌های متقابل میان افراد صرف نظر از موقعیت طبقاتی‌شان در جریان است مشخص می‌شود. این نظریه عوامل فرهنگی و روانشناختی را در عدم دستیابی جهان سوم به توسعه موثر می‌داند و اشاره می‌کند که این مردم خرافاتی، محافظه‌کار و منفعل هستند. طبق این نظریه کشورهای توسعه نیافته اگر بخواهند به درجه‌ای از توسعه برسند باید متغیرهای انگاره‌ای توسعه نیافتگی (عام‌گرایی-جهت‌گرایی اکتسابی-تفکیک کارکردها) را ترک کرده و متغیرهای انگاره‌ای توسعه یافتگی را جایگزین نمایند برای از میان برداشتن توسعه نیافتگی و ایجاد توسعه تنها باید بخش‌های خاص از نظام اجتماعی مورد نظر را دگرگون کنیم و به دگرگونی تمامی ساخت نظام نیازی نیست (نراقی، ۱۳۷۰: ۱۵۸).

با ظهور شرکت سهامی زراعی و بهم پیوستن املاک، در افراد جامعه نوعی روح جمعی در تبعیت از منافع مشاهده می‌شود. دیگر زارعان به دنبال کسب منابع تولیدی بیشتر از جمله آب و ... برای زمین خود نبودند و همه در جهت بالا بردن سود ویژه شرکت تلاش می‌کردند. با توجه به مصاحبه‌های انجام شده، در بدو تأسیس شرکت افرادی که تا قبل از آن برای حق آب و ... با یکدیگر نزاع داشتند در کنار یکدیگر به همکاری و تلاش برای منافع جمعی پرداختند و این نظر هوزلیتز و متغیر الگویی پارسنز مبنی بر تحول جامعه سنتی خاص گرا به جامعه مدرن عام‌گرا هم‌خوانی دارد.

ایزنشتاد به پالایش نظریه نوسازی پرداخته و با در نظر گرفتن تنوع جوامع آن‌ها را تحت مفهوم واحد جامعه «سنتی» و یا «ماقبل مدرن» طبقه‌بندی کرده و روندهای متفاوتی را برای نیل به نوسازی

جامعه بیان کرده است. به نظر وی در جوامع مختلف جریان نوسازی می‌تواند آغاز شود. این جوامع از لحاظ منابع تحت اختیار و توانائی‌های لازم برای نوسازی در درجات مختلفی قرار دارند. جوامع از لحاظ ظرفیت تنظیم روابط پیچیده‌تر بین اجزای مختلف جامعه که مربوط به تمایزات ساختی می‌شود و از لحاظ میزانی که این اجزا می‌توانند در چهارچوب‌های جدید و وسیع‌تر اجتماعی ادغام گردند با یکدیگر متفاوت هستند.

مساله دیگری که باید در جریان نوسازی مورد توجه قرار گیرد. ماهیت محرک اولیه نوسازی است، این محرک می‌تواند شامل گروه‌های درونی جامعه (کارفرمایان پروتستان اروپای غربی و یا گروه‌های متنفذ می‌جی در ژاپن) و یا همانند بسیاری از کشورهای جهان سوم نیروها و محرک‌های خارجی همانند استعمار، اشاعه نوآوری‌های تکنیکی و یا جنبش‌های فرهنگی باشد (ازکیا، ۱۳۸۷: ۷۴) در شرکت سهامی زراعی این محرک از هر دو نوع می‌تواند باشد: درخواست مردم جهت نوسازی و ایجاد شرکت (درونی)، پیشنهاد دولت برای تاسیس شرکت (بیرونی).

ایزنشاد به دو مفهوم تمایزات ساختی و هماهنگی ساختی کهقبلا اسملسرو هوزلیتز بیان کرده بودند مفهوم سوم انطباق را نیز اضافه کرد. به این معنی که او معتقد است جامعه زمانی می‌تواند نوسازی را حفظ کند که بتواند به میزان معینی از قابلیت انعطاف ساختی برسد به طوری که قابلیت سلوک به مسائل جدید دگرگونی و حل آن را در داخل حوزه‌های نهادی اصلی خود داشته باشد و همچنین به حل مسائل و نیازهای گروه‌ها و قشرهای جدید بپردازد. (ازکیا، ۱۳۸۷: ۷۴-۷۵) با توجه به نظریه ایزنشاد از آنجا که شرکت سهامی زراعی گلپایگان بعد از ایجاد تمایزات ساختی و هماهنگی ساختی برای پایداری الگوی توسعه نیاز به ایجاد انطباق در برابر دگرگونی‌ها را تجربه کرده است به این دلیل که از میان حدود ۹۰ شرکت تأسیس شده پیش از انقلاب اسلامی تنها چهار شرکت توانستند با دگرگونی‌ها و مسائل پیرامون آن انطباق پیدا کنند بنابر مطالعات انجام شده یکی از دلایل انطباق پذیری جامعه تحت پوشش شرکت سهامی زراعی گلپایگان علاوه بر وجود اراضی دولتی در اختیار شرکت می‌توان به محرومیت بیش از اندازه مردم قبل از تأسیس شرکت اشاره نمود. با توجه به مطالب فوق این نظریه در زمره نظریات همگرا در این پژوهش مد نظر قرار می‌گیرد.

روستو گذار از جامعه سنتی به سمت جامعه صنعتی را طی پنج مرحله به شرح زیر ذکر می‌کند: ۱- جامعه سنتی ۲- شرایط قبل از خیز اقتصادی ۳- مرحله خیز اقتصادی ۴- مرحله بلوغ ۵- مرحله

صرف توده وار (از کیا، ۱۳۸۸: ۴۳) توسعه اقتصادی براساس طرح روستو، مستلزم سرمایه گذاری - های مالی و ایجاد سیستم‌های بانکی و موسسات مالی، ایجاد وسایل حمل و نقل و ارتباطات، سرویس‌های عمومی مختلف، سیستم‌های معینی و اقداماتی در جهت تأمین اجتماعی است بنابراین توسعه اقتصادی به معنای واقعی هدفی است که سیاست اقتصادی خاصی را پی‌ریزی می‌نماید. به اعتقاد راجرز در جریان دگرگونی و توسعه روستاها، شناخت و آگاهی از خصوصیات فرهنگی دهقانان نقش بسزایی دارد، برنامه‌های دگرگونی اجتماعی در روستاها اگر بر پایه شناخت ارزش‌ها، وجه نظرها و انگیزه‌های دهقانان استوار نباشد شکست خواهد خورد. (از کیا، ۱۳۸۷: ۱۱۸) انگیزه‌ها، ارزش‌ها و وجه نظرها در خرده فرهنگ دهقانی از عناصر اصلی و مهم بشمار می‌روند و کلیدهایی برای درک رفتار به شمار می‌آیند. گرچه تمام عناصر خرده فرهنگ با هر یک از این سه مفهوم یکی نیستند. (از کیا، ۱۳۸۷: ۱۱۹) راجرز به ده عنصر اصلی از عناصر «خرده فرهنگ دهقانی» به شرح زیر اشاره می‌کند: عدم اعتماد متقابل در روابط شخصی، فقدان نوآوری، تقدیرگرایی، پایین بودن سطح آرزوها و تمایلات، عدم توانایی چشم‌پوشی از منابع آبی به خاطر منابع آبی، کم‌اهمیت دادن به عامل زمان، خانواده‌گرایی، وابستگی به قدرت دولتی، محلی‌گرایی، فقدان همدلی (از کیا، ۱۳۸۷: ۱۲۱). راجرز معتقد است که علت عقب‌ماندگی و توسعه نیافتگی عوامل اجتماعی روانی در جامعه روستایی است او بر این باور است که در این نگرش و باورهای روانی جامعه روستایی است که باعث عقب‌ماندگی آن‌ها شده است. در الگوی سهامی زراعی بنابر نظریه خرده فرهنگ دهقانی راجرز در ابتدای تأسیس بر خصوصیات فرهنگی دهقانان و شناخت ارزش‌ها وجه نظرها و انگیزه‌های دهقانان استوار نبوده است. در بخش یافته‌های پژوهش به بررسی تاثیر شرکت سهامی زراعی گلپایگان بر عناصر خرده فرهنگ دهقانی که راجرز بیان می‌کند می‌پردازیم.

به اعتقاد فاستر بینش دهقان درباره دنیا، نسبت به سایر قشرها کاملاً متفاوت است. عدم اعتماد متقابل در روابط شخصی در میان دهقانان را باید ناشی از تصور در خیر محدود دانست. دهقانان می‌پندارند که همه چیزهای مطلوب زندگی (زمین، ثروت، تندرستی، عشق، قدرت و امنیت) محدود بوده و مقدار موجود را با توجه به قدرت دهقان نمی‌توان افزایش داد. بدین ترتیب با توجه به محدود بودن منابع و عدم تحرک جغرافیایی مطلقاً پیش گرفتن از هر فرد به قیمت ضرر دیدن دیگری تمام می‌شود. (از کیا، ۱۳۸۷: ۱۴۴) از این رو به اعتقاد فاستر، وجود این عناصر فرهنگی و

طرز کار آن‌ها با هم، مبین سنت‌گرایی و محافظه‌کاری است که غالباً به جوامع دهقانی نسبت داده می‌شود. با توجه به نظریه خیر محدود فاستر آیا پذیرفتن الگوی سهامی زراعی توسط مردم روستای نیوان نار منوط بر عدم تصور خیر محدود توسط مردم بوده است؟ آیا اگر این تصور در بین مردم رواج داشت فکرنمی‌کردند که با واگذاری زمین‌های خود به شرکت و کشت آن توسط شرکتی توان از میزان بهره‌وری بیشتری برخوردار گردند؟ در نهایت آیا وجود الگوی شرکت سهامی زراعی در روستا توانسته است دیدگاه روستائیان را در این زمینه تغییر دهد؟

نظام بهره‌برداریمبتنی بر سهامی زراعی در ایران:

مالکیت منابع و عوامل تولید نظیر مالکیت آب، زمین، ابزار و ادوات و ... به عنوان یکی از ارکان نظام‌های بهره‌برداری محسوب می‌شود. با اصلاحات ارضی در ابتدای دهه ۴۰ مالکیت عمده به مالکیت خرد تبدیل شد و هر زارع صاحب نسق مالک اراضی تحت تصرف خود شد. با این کار دهقانی که فقط عامل کار را در اختیار داشت اکنون عوامل دیگر تولید را نیز در اختیار خود می‌دید. بدین سبب در سال‌های اولیه اصلاحات ارضی عوارض ناشی از تبدیل نظام بهره‌برداری بزرگ مالکی به خرده مالکی نمایان شد. وجود مشکلات مالی و اقتصادی بهره‌برداران مستقل و متعدد در هر روستا، اتخاذ تصمیمات متفاوت و متعدد بر مبنای سلیقه شخصی در زمینه استفاده از منابع تولید، ظهور اختلافات دیرین در تصمیم‌گیری‌های مشترک، عدم تفاهم در انتخاب و امثال این‌ها سبب گردید که چاره‌ای برای مشکلات برنامه اصلاحات ارضی اندیشیده شود. پس در آخرین ماده آئین نامه اصلاحات ارضی مصوب کمیسیون خاص مشترک مجلسین مورخ ۱۳۴۳/۵/۱۱ تکلیفی به شرح زیر برای دولت ایجاد شد: (از کیا، ۱۳۷۲: ۳۲) «ماده ۴۷- وزارت کشاورزی مکلف است ظرف مدت ۶ ماه از تصویب این آئین نامه به منظور حسن اداره امور زراعی و جلوگیری از ناکاشت ماندن اراضی و همچنین خرد شدن آن و تنظیم روابط و حفظ حداقل واحد زراعی آئین نامه‌های لازم را تهیه و پس از تصویب در هیات دولت به موقع به اجرا گذارد.»

به این ترتیب سلسله اقداماتی که به عمل آمد منجر به تصویب قوانین تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی و تعاونی‌های تولید روستایی شد. برای رفع مشکلات یاد شده تشکل زارعین صاحب نسق مورد توجه قرار گرفت و قانون چنین واحدهایی در تاریخ ۱۳۴۶/۱۱/۱۵ به تصویب مجلسین رسید و اساسنامه مربوط نیز در تاریخ ۱۳۴۶/۱۲/۳۰ به تصویب هیات دولت رسید. (از کیا، ۱۳۷۲: ۳۲)

توسعه شرکت‌های سهامی زراعی

اهداف شرکت‌های سهامی زراعی برای اولین بار در چهارمین برنامه پنج ساله دولت در سال ۱۳۴۷ ظاهر شد این اهداف بعداً توسط وزارت تعاون و امور روستاها بسط یافت و به شکل قانون درآمد. این وزارت خانه ادعا می‌کرد که دستیابی به اهداف شرکت‌های سهامی زراعی منوط به برقراری شرایط زیر است:

الف) بکارگیری کامل و دائمی زمین‌های سهامداران ب) استفاده از ماشین آلات کشاورزی، بندرهای اصلاح شده، کودهای شیمیایی، حشره کش‌ها و علف‌کش‌ها ج) برنامه ریزی برای نیروهای کار روستایی از طریق هماهنگی کردن بخش کشاورزی و غیر کشاورزی بطوریکه نیروی کار مازاد کشاورزی در بخش صنایع روستایی بکار گرفته شود. د) توسعه و گسترش دامداری از طریق اصلاح نژاد دام‌ها و طیوره) استفاده از مدیران متخصص در امور روستا برای تولید و بازاریابی (لهسایی زاده، ۱۳۸۷: ۱۱۶)

لهسایی زاده در کتاب جامعه‌شناسی کشاورزی ایران در مورد کارکرد شرکت‌های سهامی زراعی این گونه بیان می‌کند: «برای اینکه کارکرد شرکت‌های سهامی زراعی را ارزیابی کرد، بایستی اهداف پنهانی این شرکت‌ها را بیان داشت، اولین هدف سرعت بخشیدن به روند گسترش روابط تولید سرمایه‌داری در کشاورزی بوده است. برای این هدف دولت مبالغ هنگفتی سرمایه را در روستاهای ایران تزریق کرد. دومین هدف تشویق دهقانان مستقل به کشاورزی مکانیزه و خرید ماشین آلات کشاورزی توسط آن‌ها بوده است (محصولات تجاری با این روش سریع تر به فروش می‌رسید). سومین هدف این بود که دولت کنترل اقتصادی اجتماعی روستاها را به دست بگیرد و بالاخره چهارمین هدف این بود که گسترش فعالیت‌های ساختمانی در شهرها نیاز به کارگران ساده که از روستاها به شهر بیایند داشت (تأکید شرکت‌های سهامی زراعی بر مسأله مکانیزاسیون اثبات این ادعاست) (لهسایی زاده، ۱۳۸۷: ۱۱۶)

البته با توجه به مطالعات اولیه در شرکت سهامی زراعی گلپایگان اقدامات دولت برای مکانیزاسیون و یکپارچه کردن اراضی در سال‌های اولیه تأسیس شرکت‌ها می‌تواند موجب مهاجرت و خروج نیروی انسانی از روستاها شود ولی در مناطق خاصی که شرکت‌ها موجب بالا رفتن سطح زیر کشت با به خدمت گرفتن زمین‌های دولتی مجاور و همچنین تأمین آب کشاورزی از طریق کشیدن کانال و ایجاد و اتصال چاه‌های عمیق در منطقه از یک سو و از طرف دیگر ایجاد صنایع

روستایی و دامپروری دامداری از سوی دیگر، موجب شدند که نه تنها میزان مهاجرت کاهش پیدا کند بلکه در بعضی موارد مهاجرت معکوس صورت پذیرد. اقدام برای کشاورزی مکانیزه بدون در نظر گرفتن شرایط اجتماعی و محیطی جامعه و جایگزین کردن صنایع محلی و روستایی مرتبط بهره‌ای جز افزایش بیکاری و مهاجرت درازای افزایش تولید ندارند. همانطور که در سال‌های اولیه تأسیس شرکت سهامی زراعی گلپایگان این امر باعث بیکاری بسیاری از کارگران و دهقانان روستا شد و بسیاری از جوانان روستا برای سیر کردن شکم خود مجبور به خدمتکاری در شهرهای اطراف بودند.

تا قبل از انقلاب اسلامی ۹۳ شرکت سهامی زراعی با زیر پوشش قرار دادن ۸۵۱ روستا و مزرعه در محدوده‌ای به وسعت ۳۲۶۲۴۴ هکتار با اراضی مزروعی سالانه ۱۴۰۰۰۰ هکتار و تعداد ۳۵۰۹۷ نفر سهامدار فعالیت می‌کردند. بعد از انقلاب ۸۸ شرکت بویژه شرکت‌های سهامی زراعی در خوزستان به درخواست بهره‌برداران سهامدار منحل و اراضی زیر پوشش شرکت‌ها به صاحبان نسق زراعی واگذار شد.

علل انحلال بعضی از شرکت‌ها در برخی از موارد بنا بر نقل قول‌های بعضی از مسئولین آن زمان به علت اینکه بعضی از مدیران رده بالای وزارت کشاورزی جزء سهامداران کلان بعضی از شرکت‌های سهامی زراعی بودند و به علت وقوع جنگ و عدم احساس امنیت قصد فروش زمین‌هایی که قبل از تشکیل شرکت در اختیار قرار گرفته بوده را داشتند و با سوء استفاده از قدرت اجرایی خود اقدام به منحل کردن شرکت و فروش زمین‌ها نموده و از کشور خارج شدند.

از کیا علل فروپاشی و انحلال شرکت‌های سهامی زراعی را به شرح زیر بیان داشته است:

۱- انگیزه مالکیت و تقویت آن پس از اصلاحات ارضی

۲- فراهم نبودن زمینه پذیرش شرکتهای سهامی زراعی در روستاها

۳- بروکراسی حاکم بر شرکت‌ها و رفتار خشن و بروکراتیک مدیرعامل و اعضای هیئت مدیره با سهامداران. بدین معنی که تفکرات مدیران اداری بر مردم محلی تحمیل می‌شد و دهقانان هیچگونه نقشی در اداره این واحدها نداشتند. در واقع فقدان ارتباط و تماس میان مدیرعامل و هیئت مدیره و دهقانان عضو این واحدها از مهمترین مشکلات شرکت‌های سهامی زراعی به شمار می‌آمد.

۴- عدم دسترسی زارعان سهامدار به فرصت‌های شغلی

۵- ناچیز بودن سود سهام شرکت‌ها

۶- اکثر کارکنان این واحدها از نظر فنی نسبت به وضعیت کشاورزی قلمرو خود آگاهی کافی نداشتند. به علاوه عدم آگاهی آنان نسبت به وضعیت اقتصادی و اجتماعی مردم روستایی مسئله دیگر آنان محسوب می‌شد.

۷- میزان موفقیت واحدهای تولیدی مذکور به توانایی‌های مدیریتی و غنی مدیران عامل بستگی داشت و این امر خود مشکلاتی را برای شرکت‌های مذکور پدید می‌آورد.

۸- علاوه بر آنچه گفته شد، برای کارکنان دولتی این واحدها هیچگونه انگیزه‌ای برای کار در جامعه روستایی وجود نداشت، زیرا این افراد حقوق ثابتی دریافت می‌کردند و از مزایای خاصی بهره‌مند نبودند. و بالاخره ساختار اداری و مدیریتی شرکت‌های سهامی زراعی به گونه‌ای بود که اجازه رشد استعدادها و شکوفایی روحیه آنتروپرنری دهقانان را نمی‌داد. (از کیا، ۱۳۸۸ : ۱۹۰)

در دهه شصت دهقانان ۵ شرکت به ادامه فعالیت‌های کشاورزی این واحدها رأی مثبت دادند. در همین دوره، دهقانان برخی از شرکت‌های منحل شده تقاضای ابقای این واحدها را کردند و وزارت کشاورزی (جهاد کشاورزی) با استقرار مجدد و واحد از این شرکت‌ها موافقت بعمل آورد. (از کیا، ۱۳۷۲) تا اواخر دهه هفتاد تعداد ۷ شرکت سهامی زراعی در استان‌های اصفهان، خراسان و کرمان فعالیت می‌کردند و تا اواخر دهه هفتاد تعداد این شرکت‌ها به ۴ شرکت اسلام آباد و حضری در قانان، تربت جام و گلپایگان تقلیل یافت.

در سال‌های اخیر توجه خاصی نسبت به شرکت‌های سهامی زراعی از سوی دولت صورت گرفته است و دفتر نظام‌های بهره برداری سازمان تعاون روستایی با استفاده از تحقیقات و تجربیات گذشته و انجام مطالعات و تحقیقات به صورت مشارکتی و برگزاری سیمینارها اقدام به تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی در استان‌های مختلف کشور نموده است تا جایی که تاکنون تعداد شرکت‌های تأسیس شده به ۳۸ شرکت در ۱۲ استان کشور رسیده است که تعداد قابل توجهی از این شرکت‌ها در مجاورت شرکت‌هایی قرار گرفته اند که اکنون دارای کارآیی مطلوبی می‌باشند. برای مثال در مجاورت شرکت سهامی زراعی گلپایگان که اراضی روستایی نیوان نار را تحت پوشش دارد، شرکت سهامی زراعی نیوان سوق با ۶۴۴ هکتار اراضی و ۵۲۲ نفر بهره بردار تشکیل شده است. پرواضح است که عملکرد مناسب شرکت گلپایگان (نیوان نار) موجب ترغیب روستاییان نیوان سوق به تشکیل شرکت سهامی زراعی شده است این در حالی است که در شرکت اراضی

تحت پوشش شرکت نیوان سوق تقریباً یک پنجم اراضی تحت پوشش نیوان نارا است و تعداد بهره‌برداران آن تقریباً چهار برابر می‌باشد. سوال اینجاست که آیا شرکت سهامی زراعی نیوان سوق همانند گلپایگان (نیوان نار) که دارای مقدار زیادی اراضی دولتی است می‌تواند سودآوری بالایی برای سهامداران داشته باشد؟ پروژه تاسیسدن شرکت دیگر نیز در حال انجام مطالعات می‌باشد که اراضی تحت پوشش در روستای فاویان و شادگان را در نزدیکی نیوان نار پوشش می‌دهد. بر طبق مطالعات انجام شده تعداد ۱۷ شرکت سهامی زراعی جدید در دست مطالعه و راه‌اندازی در سطح کشور قرار دارند.

روش شناسی

در این پژوهش سعی بر آن است که به کمک تحلیل تطبیقی - مقایسه‌ای یافته‌های این پژوهش را با نتایج و یافته‌های تحقیقی که توسط مصطفی از کیا از سوی دفتر نظام‌های بهره‌برداری وزارت جهاد کشاورزی در سال ۱۳۶۹ انجام شده است مقایسه نموده و به این شیوه بر غنای مطالب و نتایج بیفزاییم. در نهایت توسعه منطقه تحت پوشش شرکت سهامی زراعی گلپایگان را در بیست سال اخیر مورد ارزیابی و مقایسه قرار دهیم.

این تحقیق به لحاظ زمانی به سال ۱۳۸۹ محدود می‌گردد. به عبارت دیگر داده‌های مورد نیاز مربوط به وضعیت شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال ۱۳۸۹ را مورد مطالعه قرار می‌دهد که نتیجه فعالیت و عملکرد شرکت در طول سال‌های گذشته می‌باشد.

محدوده مکانی این تحقیق مربوط به کلیه مزارع و واحدهای تولیدی و روستاهای تحت پوشش شرکت سهامی زراعی گلپایگان واقع در شهرستان گلپایگان از توابع استان اصفهان می‌باشد.

برای گردآوری داده‌ها در این پژوهش از روش‌های گوناگونی استفاده شده است و سعی شده تا با استفاده از روش‌های گوناگون ابعاد مختلف موضوع تحقیق، به صورت کامل مورد بررسی قرار گیرد. استفاده از روش‌های کیفی در کنار روش کمی توانسته است ما را در تحلیل نتایج و همچنین آزمون‌ها و اتخاذ فرضیات یاری رساند. در این پژوهش از روش‌های تحقیق پیمایش، بحث گروهی متمرکز، مشاهده مستقیم، مصاحبه عمیق، مصاحبه ساختمند، مطالعه اسناد و آمارها (مطالعه اسنادی) استفاده شده است. با توجه به دقت بالای محاسبات و توانایی تشخیص ارتباط متغیرها با یکدیگر در روش‌های کمی اما این روش‌ها دارای نواقصی نیز می‌باشند و مخصوصاً در انجام تحقیقات روستائینی توان تنها به روش‌های کمی استناد کرد. به همین دلیل استفاده از روش‌ها و

ارزیابی عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه روستایی ۵۳

رهیافت‌هایی کیفی درون این جوامع راه را برای بدست آوردن نتایج درست باز می‌کند. در این پژوهش سعی شده است در کنار روش کمی از روش‌های کیفی نیز برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات استفاده شود.

یافته‌های پژوهش

در این بخش با استفاده از یافته‌های تحقیق به بررسی و تحلیل توسعه اقتصادی-اجتماعی در منطقه تحت عمل شرکت سهامی زراعی گلپایگان می‌پردازیم. برای بررسی وضعیت شرکت دست به مقایسه اطلاعات اقتصادی-اجتماعی شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹ می‌پردازیم.

اطلاعات مالی شرکت:

بر اساس آخرین ترازنامه شرکت در سال ۱۳۸۹ جمع نقدینگی‌ها و دارایی‌های شرکت بالغ بر ۱۳۸۰۸۲۹۰ ریال و جمع دارایی‌های نقدی شرکت مبلغ ۱۲۷۸۰۶۸۱۰۸۸ ریال و جمع دارایی-های جاری شرکت بالغ بر ۱۳۴۰۳۱۰۶۸۱۶ ریال می‌باشد که ۲۸۵۴۱۹۷۹۲۱ ریال آن به بخش زراعت و ۱۰۰۹۴۶۲۰۰۰۰ ریال آن به بخش گاو‌داری و ۴۵۴۳۲۸۸۹۵ ریال آن به بخش باغداری تعلق دارد. سایر اطلاعات پیرامون وضعیت مالی شرکت در جدول شماره ۱ مشاهده است. همانگونه که می‌دانید اعداد مربوط به سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۶۹ به دلیل وجود تورم با یکدیگر قابل مقایسه نیست، لذا جهت رفع این مشکل با استفاده از شاخص «بهای کالا و خدمات مصرفی»^۱ که توسط بانک مرکزی با پایه قرار دادن سال ۱۳۸۳ محاسبه شده است، اعداد سال ۶۹ را تبدیل به اعداد قابل مقایسه در سال ۸۹ کرده و آن‌ها را مقایسه می‌کنیم. نتایج محاسبات در جدول زیر ارائه شده است.

با توجه به مبالغ محاسبه شده در جدول فوق مشاهده می‌شود که مجموع نقدینگی و دارایی‌های شرکت تقریباً نزدیک به ۴ برابر شده است. دارایی‌های نقدی شرکت نزدیک به سه برابر و بخش

^۱ - CPI (Customer Price Index) این شاخص توسط بانک مرکزی محاسبه شده و به آن شاخص قیمت کالا و خدمات مصرفی گفته می‌شود. با استفاده از این شاخص می‌توان قیمت کالا و خدمات در سال‌های گذشته را در سال جاری محاسبه نمود

$$\text{فرمول محاسبه از این قرار است: } 69 \text{ مبلغ} \times \frac{CPI_{89}}{CPI_{69}} = \text{مبلغ } 69 \text{ سالدر } 89$$

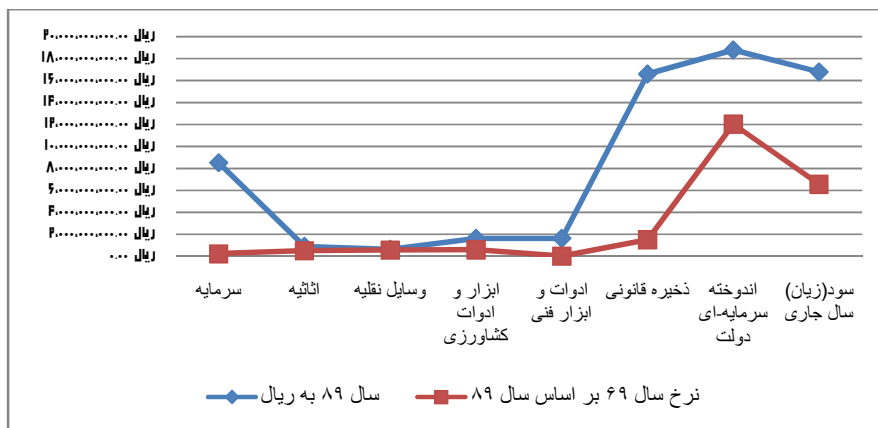
چون پژوهش در دیماه سال ۱۳۸۹ صورت گرفته و هنوز شاخص CPI کل سال از سوی بانک مرکزی قابل محاسبه نیست به همین منظور میانگین شاخص CPI در ده ماهه ابتدای سال ۱۳۸۹ برای محاسبه در نظر گرفته شده است (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۹).

زراعت رشد ۴.۶۲ برابر را مشاهده می‌کنیم. این رشد در بخش زراعت نشان دهنده بهبود اقتصادی بخش زراعت شرکت نسبت به سال ۶۹ می‌باشد. در بخش دامداری و باغداری رشد چشمگیری مشاهده نمی‌شود و این دو بخش رشد چندانی در این سال‌ها نداشته‌اند.

جدول شماره (۱) مقایسه‌های هایشترکت سهامیزراعگلپایگاندرسال‌های ۶۹ و ۸۹ بدر نظرگرفتائورتورم

عناوین دارایی‌ها	مبلغ سال ۶۹ براساس سال ۸۹	مبلغ سال ۸۹	نسبت سال ۸۹ به ۶۹
مجموع نقدیگی و دارایی‌ها	25,253,458,498.35	۹۸,۰۱۳,۸۰۸,۲۹۰	۳/۸۸
دارایی جاری	20,658,771,692.70	۱۳,۴۰۳,۱۰۶,۸۱۶	۰/۶۵
دارایی نقدی	4,594,686,805.65	۱۲,۷۸۰,۶۸۱,۰۸۸	۲/۷۸
بخش زراعت	617,324,991	۲,۸۵۴,۱۹۷,۹۲۱	۴/۶۲
بخش گاو‌داری	8,380,698,600	۱۰,۰۹۴,۶۲۰,۰۰۰	۱/۲۰
بخش باغداری	396,995,184.60	۴۵۴,۳۲۸,۸۹۵	۱/۱۴

شایان ذکر است در سال ۱۳۸۷ شرکت سهامی زراعی گلپایگان با همکاری بنیاد برکت اقدام به تاسیس دو کارخانه خوراک دام با استفاده از مستقلات موجود و خرید یک واحد کارخانه تولید لبنیات با نام قطره طلایی در محل شهرک صنعتی گلپایگان تاسیس نموده است. سرمایه شرکت در طی بیست سال به میزان ۳۵.۹۵ برابر افزایش یافته و ابزار و ادوات فنی نیز به میزان ۶۰.۱۴ برابر رشد کرده است. میزان ذخیره قانونی شرکت نیز به میزان ۱۰.۹۴ برابر افزایش یافته است. نکته قابل توجه اینجاست که ارزش ساختمان و تاسیسات و همچنین حق استفاده مطلق و دائم، ذخیره اهدایی، ذخیره عضویت، اندوخته کمک و اعانه دولت و زیان انباشته در این شرکت دچار کاهش ارزش شده است و به این دلیل است که مبالغ فوق در صورت مالی جدید بر اساس نرخ جدید محاسبه و ارزش گذاری نشده است. اما در مورد سود (زیان انباشته) نمی‌توان این تحلیل را مدنظر قرار داد. در سایر گزینه‌های صورت مالی تغییرات فاحش دیده نمی‌شود. در زیر نمودار مقایسه اطلاعات مالی شرکت در سال‌های ۶۹ و ۸۹ مشاهده می‌شود.

نمودار شماره (۱) مقایسه دارایی‌های شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹

مشخصات منابع و امکانات شرکت:

مشخصات آب و خاک:

بر اساس مطالعات صورت گرفته در سال‌های ۴۵ و ۶۵ توسط اداره خاکشناسی و حاصلخیزی خاک، خاک‌های این شرکت جزء اراضی درجه ۲ با قابلیت نفوذ آهسته‌اند. بافت خاک سطحی سنگین و دارای شیب ملایم است و تقریباً فاقد پستی و بلندی و فرسایش است. (از کیا، ۱۳۷۲ ص. ۴۰۳) بنا به اظهارات کارشناسان زراعت شرکت سهامی زراعی گلپایگان میزان بافت خاک سطحی در قطعه‌های مختلف شرکت یکسان نبوده و سنگینی آن در قطعات گوناگون متفاوت است. با تدابیری که این کارشناسان اندیشیده‌اند توانسته‌اند با اصلاح شیوه آبیاری و شیوه کشت بازده قطعاتی که از کیفیت خاک پائین‌تری برخوردار هستند را افزایش دهند.

مشخصات منابع آب:

منابع آب شرکت از ۲۰۰۰۰۰ متر مکعب آب سد گلپایگان که ۲۰۰ هکتار از اراضی شرکت را تحت پوشش قرار داده و تعداد ۵۴ حلقه چاه عمیق که با یکدیگر لینک شده‌اند تامین می‌شود. تعداد چاه‌های شرکت در سال ۱۳۶۹ پنج عدد بوده است. مقایسه شیوه‌های آبیاری در شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹ در جدول زیر ارائه شده است:

جدول شماره (۲) مقایسه شیوه‌های آبیاری در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹

شیوه‌های آبیاری	سطح زیر کشت سال ۶۹	سطح زیر کشت سال ۸۹
فارو	۱۳۰۰ هکتار	۶۰۰ هکتار
بارانی	-	۶۰۰ هکتار
	-	۸ هکتار
قطره‌ای	۳۰ هکتار	۴۰ هکتار

عوامل اتلاف آب در شرکت ناشی از عدم پوشش انهار و همچنین شیوه آبیاری فارو (نشتی) و عدم تسطیح مناسب زمین می‌باشد. البته در سال‌های اخیر بسیاری از اراضی شرکت تحت پوشش سیستم‌های آبیاری بارانی آنگونه که در جدول فوق اشاره شد قرار گرفته است و به نظر می‌سد این سیستم‌ها جهت بهینه سازی مصرف آب و همچنین بازده محصولات بسیار موثر بوده است. در راستای اجرای سیستم آبیاری بارانی شرکت مجهز به تجهیزاتی جهت کشت بدون شیار شده است که در بخش‌های بعد به آن اشاره می‌شود. برای مثال در یکی از قطعات قبل از استفاده از آبیاری بارانی میزان تولید جو در هر هکتار ۲۷۰۰ کیلوگرم بوده است که پس از آن این میزان به ۴۴۲۸ کیلوگرم در هر هکتار افزایش یافته است.

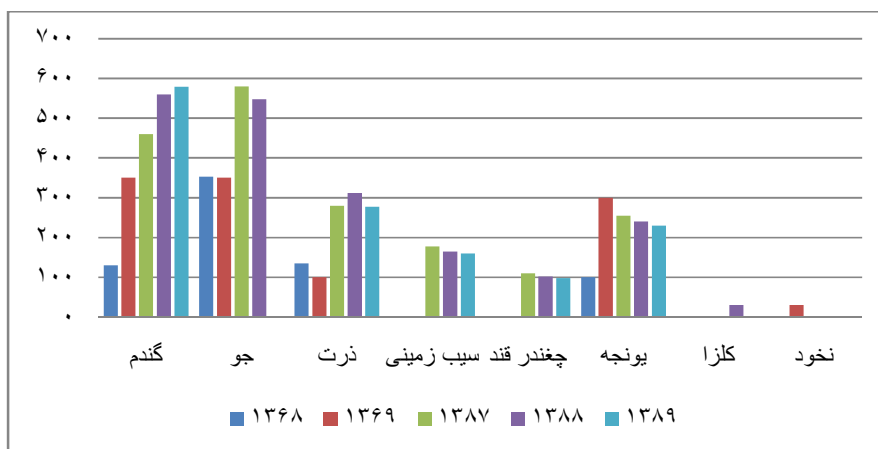
وضعیت فعالیت واحد زراعت:

مجموع زمین‌های تحت اختیار شرکت سهامی زراعی گلپایگان ۳۲۰۰ هکتار است که از این مقدار ۲۶۱۱ هکتار آن قابل کشت می‌باشد و بقیه اراضی را تاسیسات، تعمیرگاه و جاده‌های دسترسی به زمین‌ها را تشکیل می‌دهد. ۱۲۵ هکتار از زمین‌های شرکت به صورت اجاره کاری هر ساله به سهامداران اختصاص داده شده که تنها مبلغ ناچیزی به عنوان آب بها از آن‌ها دریافت می‌شود. ۲۴۸۶ هکتار زمین در اختیار واحد زراعت شرکت قرار دارد که سالیانه زیر کشت محصولات مختلف قرار می‌گیرد. به میزان ۶۰۰ هکتار از زمین‌ها هر ساله در کشت پائیزه به صورت آیش قرار گرفته و در بهار مورد کشت بهار قرار می‌گیرد. محصولات کشت شده در این واحد در سال‌های اخیر عبارتند از: گندم، جو، ذرت، سیب زمینی، چغندر، یونجه، و تنها در سال ۸۸، ۳۰ هکتار از اراضی زیر کشت کلزا قرار گرفته است بنابر مطالعات انجام شده محصول کلزا از نظر بازده در هکتار و بازار فروش مرقوم به صرفه نبوده و تنها بنا بر اصرار اداره کشاورزی این محصول کشت شده است. نمودار زیر مساحت زیر کشت محصولات در طی سال‌های زراعی منتهی به ۸۷، ۸۸ و ۸۹ و مقایسه آن با سال‌های زراعی منتهی به ۶۸ و ۶۹ را نشان می‌دهد.

ارزیابی عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه روستایی ۵۷

همانطور که مشاهده می‌شود میزان سطح زیر کشت در شرکت در سال ۱۳۶۸ و ۱۳۶۹ و ۱۳۸۹ به میزان قابل توجهی کمتر از سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ می‌باشد علت آن تجاوزاتی است که از سوی روستاهای مجاور به اراضی شرکت شده و به این علت مساحت زیر کشت پایین آمده است.

نمودار شماره (۲) مقایسه سطح زیر کشت محصولات مختلف در سال‌های زراعی منتهی به ۸۹، ۸۸، ۸۷، ۶۹ و ۶۸

در سه سال اخیر همانطور که در نمودار بالا ملاحظه می‌شود سطح زیر کشت گندم افزایش یافته و در عوض سطح زیر کشت سایر محصولات کاهش یافته است این امر به دلیل سیاست‌های خود کفایی گندم در کشور اتفاق افتاده است. در جداول زیر به مقایسه میزان هزینه، درآمد و ارزش افزوده این محصولات پرداخته و سپس آن‌ها را با اطلاعات سال ۱۳۶۹ مقایسه می‌نماییم.

جدول شماره (۳) واحد زراعت شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال ۱۳۸۹ و (از کیا، ۱۳۷۲ ص. ۴۰۸)

نوع محصول	نسبت هزینه به تولید		ارزش افزوده هر هکتار	هزینه در هر هکتار	درآمد ناخالص از هر هکتار
	۱۳۶۹	۱۳۸۹			
گندم	۰.۴۸	۰.۲۸	۱۳,۵۸۸,۳۰۷	۵,۲۹۸,۲۵۲	۱۸,۸۸۶,۵۶۰
جو	۰.۴۸	۰.۲۷	۸,۳۸۶,۳۶۱	۳,۱۲۶,۴۳۸	۱۱,۵۱۲,۸۰۰
چغندر	-	۰.۶۹	۱۳,۹۵۰,۴۲۶	۲۲,۴۴۰,۵۳۳	۳۲,۷۲۷,۴۵۹
ذرت	۰.۶۸	۰.۷۱	۵,۸۳۳,۵۹۹	۱۰,۷۷۴,۷۳۸	۱۵,۱۸۴,۷۶۷
سیب زمینی	۰.۵۴ (سال ۶۷)	۰.۲۷	۸۸,۷۹۴,۹۱۹	۲۸,۹۷۵,۲۲۰	۱۰۵,۹۹۳,۱۲۶

همانطور که مشاهده می‌شود نسبت هزینه به درآمد در شرکت سهامی زراعی گلپایگان در سال ۱۳۸۹ در مورد محصولات گندم، جو و سیب زمینی کمتر ۰.۵ است و این نشان دهنده بازده بالای این محصولات در این شرکت می‌باشد اما در مورد محصول ذرت و چغندر این نسبت نزدیک به

۰.۷ بوده که البته در وضعیت نسبتاً خوبی قرار دارد. از سوی دیگر با مقایسه این شاخص در سال ۱۳۶۹ مشاهده می‌شود که وضعیت کشاورزی در این شرکت از لحاظ نسبت هزینه به درآمد در بیشتر محصولات تقریباً نزدیک به دو برابر بهتر از سال ۱۳۶۹ می‌باشد و در محصول ذرت این نسبت تقلیل یافته است.

وضعیت دامداری‌ها:

در شرکت سهامی زراعی گلپایگان دو واحد گاوداری و گوسفنداری مشغول به کار می‌باشد. در واحد گاوداری کل گله ۱۷۵۰ راس بوده که روزانه بطور متوسط ۲۰ تن شیر تولید دارد. همچنین در این واحد سالانه به میزان ۱۰۰ تن گوشت توسط پرورش جوانه پروراری تولید می‌گردد. از دیگر تولیدات واحد گاوداری تولید کود حیوانی مورد نیاز واحد زراعت است که سالانه حدود ۳۰۰ تن کود تر و ۱۵۰ تن کود خشک تولید می‌کند. در این واحد تعداد گله سالانه بطور متوسط ۱۴ تا ۱۵ درصد افزایش می‌یابد. شیوه تکثیر تلقیح مصنوعی بوده و برای موارد عدم موفقیت تلقیح مصنوعی از تلقیح طبیعی توسط ۲ راس گاو نر که بدین منظور در واحد نگهداری می‌شود استفاده می‌شود. تقریباً $\frac{2}{5}$ از گاوها از نژاد براون سوئیس و مابقی از نژاد هولشتاین می‌باشد. میزان شیردهی نژاد بران سوئیس از نژاد هولشتاین کمتر بوده ولی کیفیت شیر تولیدی از این نژاد از نظر میزان املاح و چربی بالاتر می‌باشد. بنا بر مشاهدات و اطلاعات بدست آمده وضعیت واحد گاوداری در حد مطلوب بوده و به صورت حرفه‌ای مشغول به فعالیت می‌باشد. با مقایسه اطلاعات واحد دامداری در سال‌های ۶۹ و ۸۹ مشاهده می‌شود توسعه این واحد در طی بیست سال تقریباً مناسب بوده است.

در واحد گوسفنداری دو نژاد اقشاری و معانی نگهداری می‌شود که این دو نژاد در کنارهم بوده و با یکدیگر ترکیب شده‌اند. تعداد ۸ گارگر در این واحد مشغول به فعالیت بوده و دارای اصطبل-های متعدد می‌باشد. تقریباً ۳۰۰ راس گوسفند در این واحد نگهداری می‌شود که این تعداد را ۱۵۰۰ راس میش، ۳۵۰ راس بره ماده یکساله، ۲۰۰ نر پروار آماده فروش، ۸۰۰ بره پائیزه و ۶۰ قوچ تولید مثل تشکیل می‌دهد. تعداد تلفات این واحد سالانه ۱۰۰ راس می‌باشد. تمام حیوانات واحد دامداری تحت نظر دامپزشک بوده و به صورت دوره‌ای و موردی مورد معاینه پزشک قرار می‌گیرند.

کارخانه خوراک ما:

در این واحد ۱۴ نفر مشغول به فعالیت می‌باشند که این تعداد را ۳ نگهبان، ۳ نفر کادر اداری و ۸ نفر کارگر تشکیل داده است. ۳ نفر از این نفرات استخدام رسمی شرکت بوده و بقیه بصورت قراردادی کار می‌کنند. میزان تولید روزانه این کارخانه بطور متوسط ۲۴ تن بوده که ۱۲ تن از آن به مصرف واحد دامداری شرکت می‌رسد. جهت تولید خوراک دام از جو، ذرت، سیوس گندم، کنجاله سویا، کنجاله پنبه‌دانه، کنجاله کلزا، پودر ماهی، پودر چربی، آنزیمیت، آهن و نمک استفاده می‌شود که تنها بخشی از مصرف جو از تولیدات واحد زراعت تامین می‌شود.

این کارخانه در سال ۱۳۸۷ در محل یکی از انبارهای شرکت به مساحت ۱۶۰۰۰ متر مربع که قابل استفاده نبوده با همکاری بنیاد برکت راه‌اندازی شده است و ارزش تقریبی آن یک میلیارد و سیصد میلیون تومان می‌باشد که از این مقدار ۴۹ درصد متعلق به بنیاد برکت و ۵۱ درصد متعلق به شرکت سهامی زراعی گلپایگان می‌باشد. البته با توجه به قرار داد بین شرکت و بنیاد برکت کارخانه بعد از مدتی که به سودآوری رسید مبلغ سرمایه‌گذاری بنیاد برکت را به صورت اجاره به شرط تملیک پرداخت نموده و کارخانه متعلق به شرکت سهامی زراعی می‌شود. یکی از قابلیت‌هایی که شرکت‌های سهامی زراعی می‌توانند داشته باشند ایجاد استفاده بهینه از امکانات و شرایط موجود در منطقه و با مدیریت متمرکز می‌تواند ایده‌ها و برنامه ریزی‌های مفیدی در جهت نیل به توسعه ایجاد کند.

کارخانه لبنیات:

کارخانه لبنیات قطره طلایی در سال ۱۳۸۷ با همکاری بنیاد برکت و شرکت سهامی زراعی گلپایگان در زمینی به مساحت ۸۳۸۲ متر مربع واقع در شهرک صنعتی گلپایگان تاسیس شد. جمع‌داری‌های این کارخانه بیست میلیارد ریال و هزینه ماشین‌آلات و تجهیزات مورد استفاده در آن پنج میلیارد و هفتصد میلیون ریال می‌باشد. پرسنل کارخانه لبنیات قطره طلایی همچون دیگر قسمت‌های شرکت سهامی زراعی گلپایگان از میان سهامداران و فرزندان آن‌ها انتخاب می‌شوند و بطور کلی اگر در میان سهامداران تخصص‌های لازم وجود داشته باشد از آن‌ها جهت کار در شرکت استفاده می‌شود. تعداد ۱۴ نفر پرسنل در این کارخانه مشغول به کار هستند. محصولات این کارخانه با برند گل‌دره به بازار عرضه می‌شود و ۳ الی ۴ تن محصول ماست و دوغ در طعم‌های مختلف تولید شده و به بازار عرضه می‌گردد. در برنامه‌های آینده این کارخانه تولید پنیر پیتزا،

ماست موسیر، ماست خامه‌ای، خامه، شیر پاستوریزه، شیر کاکائو و ... در دستور کار قرار گرفته است. شیوه جمع‌آوری شیر مصرفی کارخانه به شیوه سنتی است و افرادی با جمع‌آوری شیر از روستاها و مناطق اطراف در تانکرهای بهداشتی شیر مصرفی کارخانه را تامین می‌کنند. با توجه به وجود گاوداری در شرکت زراعی به دلیل پائین بودن مصرف کارخانه لبنیات شیر تولیدی در گاوداری شرکت به کارخانه پنیر گلپایگان منتقل می‌شود. محصولات کارخانه لبنیات قطره‌طلابی دارای مهر استاندارد ملی ایران بوده و در حال فراهم‌آوری مقدمات دریافت استاندارد مدیریت کیفیت (ISO) می‌باشد. ایجاد کارخانه لبنیات در کنار شرکت سهامی زراعی می‌تواند علاوه بر اشتغال‌زایی برای جوانان به ایجاد ارزش افزوده تولیدات واحد دامداری این شرکت پردازد که البته تا کنون این امر اتفاق نیفتاده است. اما با توجه به برنامه‌های آتی ارائه شده از سوی شرکت ایجاد ارزش افزوده در تولیدات شیر خام در دست برنامه‌ریزی قرار دارد.

مدیریت و نیروی انسانی:

از میان ۱۷۸ نفر پرسنل ثابت شرکت سهامی زراعی گلپایگان مدیر عامل همانند گذشته از نیروهای وزارت جهاد کشاورزی بوده که در شرکت مامور به خدمت است و تعداد ۸۰ نفر از نیروهای شرکت کارمند رسمی شرکت و تعداد ۹۷ نفر کارمند قراردادی می‌باشند. از این تعداد ۱۵ نفر کادر اداری، ۸۸ نفر مشغول در بخش زراعت، ۲ نفر امور زیربنایی و ۱۸ نفر در واحد تعمیرگاه و ماشین‌آلات مشغول به فعالیت می‌باشند. بقیه افراد در واحدهای دامداری و کارخانجات فعالیت می‌نمایند.

بحث و نتیجه‌گیری:

با توجه به اینکه نظریات ارائه شده در بخش چهارچوب نظری در سطح کلان بوده و برای کل جوامع جهان سوم مطرح شده است. محقق با آگاهی از نقدهایی که به برخی از این نظریات وارد است قصد داشته تا نظر این اندیشمندان را در جامعه مورد بررسی خود تحت مطالعه و آزمون قرار دهد. با توجه به چهارچوب نظری اتخاذ شده با استفاده از نظریه هر یک از صاحب نظران و دانشمندان نتایج بدست آمده در این پژوهش را با نظریات مربوطه مورد مقایسه و بررسی قرار می‌دهیم:

ارزیابی عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه روستایی ۶۱

در نظریه تمایزات ساختی نیل اسملسر مشخصات یک جامعه پیشرفته را در تمایزات ساختی با تفکیک کارکردی عناصر ساختی بیان می‌کند. با توجه به نظریه اسملسر می‌توان عملکرد شرکت سهامی زراعی گلپایگان را در راستای توسعه و خصوصاً توسعه روستایی تبیین نمود.

طبق مشاهدات و مطالعات انجام شده در مورد شرکت سهامی زراعی گلپایگان دیده شد که بعد از تأسیس شرکت، کشاورزی بومی و سنتی که بر پایه استفاده از نیروی انسانی و حیوان در منطقه رواج داشت به استفاده از وسایل و تکنیک‌های نوین کشاورزی تبدیل شده و الگوی کشاورزی مبتنی بر معیشت را بر کشت محصولات کشاورزی تجاری متمایل ساخته است. در حوزه صنعت شرکت سهامی زراعی گلپایگان با تأسیس واحدهای تمام صنعتی گاو‌داری و گوسفندداری و همچنین کارخانه تولید لبنیات و خوراک دام و بکارگیری نیروی انسانی موجود در روستا بعنوان کارگر مزدبگیر نظام معیشتی را به نوعی نظام سرمایه داری صنعتی وابسته کرده است. از سوی دیگر با تبدیل کشاورزی سنتی به مدرن و صنعتی، زراعت در حد معیشت را تبدیل به کشاورزی تجاری نموده و با توجه به مطالعات صورت گرفته نظام‌های بهره برداری مجاور خود مانند نظام بهره برداری دهقانی را تحت تاثیر قرار داده و دهقانان نیز با تغییر الگوی کشت و رو آوردن به سمت محصولات تجاری بجای محصولات معیشتی سعی در کسب درآمد بیشتر در بخش کشاورزی نموده اند. در صورتی که در مناطق دورتر از شرکت همچنان دهقانان بر کشت‌های سنتی خود پافشاری می‌کنند در نظام‌های بهره برداری مجاور شرکت سهامی زراعی گلپایگان شیوه‌های کشت و همچنین نوع محصولات تفاوت قابل توجهی نشان می‌دهد.

در حوزه بوم شناختی، منطقه از حالت دهات به سمت جامعه با خصلت‌های جامعه شهری پیش رفته و بعلاوه امکانات گسترده‌ای نظیر درمانگاه، مهد کودک، مدرسه، جاده آسفالت و ... در روستا ایجاد شده است. در نزدیکی روستای نیوان نار شهرک شرکت سهامی زراعی گلپایگان تأسیس شده است. از سوی دیگر بافت خانه‌های روستایی و همچنین معابر روستای نیوان نار با سایر روستاهای اطراف بسیار متفاوت است و همانگونه که در کروکی روستا مشاهده می‌شود سیمای روستا رو به شهری شدن می‌باشد. کسبه و اصنافی که در محیط روستا وجود دارد کمتر در روستاهای اطراف مشاهده می‌شود. جمعیت روستا دارای قشر جوان و به سبب تجاری شدن الگوی کشت بسیاری از جوانان به دنبال کار کشاورزی می‌باشند. تا جایی که بعضی از روستائیان در

مصاحبه‌ها و بحث‌های گروهی انجام شده در خصوص عدم توجه جوانان به تحصیل به خاطر اشتغال به کار کشاورزی اظهار نگرانی می‌کردند.

با توجه به نظریه ساخت اجتماعی و رشد اقتصادی هوزلیتز تا قبل از تأسیس شرکت، زارع کلیه نقش‌های مدیریت، کاشت، داشت، برداشت، بازاریابی و ... را به تنهایی در قطعه زمین خود بر عهده خود داشت، با تأسیس شرکت کلیه این نقش‌ها به صورت تفکیک شده درآمد و مسئولیت هر قسمت به صورت کارکردی جدا شده است.

بر طبق قانون شرکت سهامی زراعی تصاحب نقش‌ها و پست‌ها به صورت اکتسابی است و اعضای‌هایت مدیره براساس رای مستقیم مردم انتخاب می‌شوند و مدیرعامل نیز براساس کارایی و لیاقت از بین سه نفری که وزارت کشاورزی تعیین می‌کند باید انتخاب شود ولی بر طبق مشاهدات و پیشینه مطالعاتی متوجه شدیم که انتخاب اعضاء هیأت مدیره در اکثر اوقات از سهامداران کلان صورت پذیرفته است و در هیچ شرکتی مدیرعامل توسط هیأت مدیره انتخاب نشده است و همیشه مدیرعامل از سوی وزارت کشاورزی منتسب شده است. از سوی دیگر با مصاحبه‌های انجام شده با خوش‌نشینان متوجه شدم افرادی که بخواهند به صورت کارگر مزدبگیر در شرکت کار کنند باید حتماً از سوی یکی از سهامداران توصیه‌نامه‌ای داشته باشند و اگر نه حق کار در شرکت را ندارند. همانطور که در نظریه دوگانگی اقتصادی بود که بیان کردیم شرکت سهامی زراعی با تاثیری که بر الگوی کشت منطقه و همچنین تجاری شدن کشاورزی زارعان خارج از شرکت داشته است توانسته اتصال بین بخش سنتی و بخش مدرن جامعه و بازار را ایجاد نماید. از سوی دیگر فعالیت‌های شرکت سهامی زراعی در بخش‌های مختلف رابطه‌ای بین بخش سنتی (سهامدارانی که زمین‌های خود را به شرکت واگذار کردند) و بخش مدرن (بازار و همچنین صنایع تبدیلی بزرگ) ایجاد نماید.

با توجه به مراحل رشد رستو می‌توان آن‌ها را در شرکت سهامی زراعی گلپایگان مشاهده نمود قبل از تشکیل شرکت، جامعه سنتی می‌باشد. سپس در هنگام ورود به شرکت شرایط قبل از خیز اقتصادی در جامعه دیده شده است همانند آموزش‌ها، به استقرار درآمدن یک قدرت متمرکز، افزایش سرمایه‌گذاری و ... مرحله خیز اقتصادی که منجر به افزایش بهره‌وری کشاورزی شده و در نهایت مرحله بلوغ اقتصادی که به نظر می‌رسد در شرکت سهامی زراعی گلپایگان با ایجاد کارخانجات لبنیات و خوراک دام و ... در حال طی شدن است.

در روستای نیوان نار و حوزه عمل شرکت سهامی زراعی گلپایگان عناصر خرده فرهنگ دهقانی که راجرز بیان می‌کند نسبت به سایر روستاهای مجاور بسیار کمتر مشاهده می‌شود. در این روستا مردم به همکاری و کار گروهی پرداخته و در عین حال منافع شخصی و پیشرفت خود را در گرو پیشرفت گروه پیگیری می‌نمایند. از سوی دیگر چشم پوشی از منافع آنی به خاطر دستیابی به منافع آتی در ابتدای تاسیس شرکت با توجه به مطالعات صورت گرفته باعث دوام شرکت و پابرجا ماندن آن شده است.

در نظریه فاستر تصور خیر محدود یکی از عوامل عقب ماندگی روستائیان بیان شده و این تصور باعث شده است که روستائیان همچنان بر روش‌ها و محصولات سنتی خود تکیه کرده و از منابع بهروری بیشتری نداشته باشند. اما در محدوده عمل شرکت سهامی زراعی همانگونه که قبلاً اشاره شد با تغییر الگو و روش کشت چه در زمین‌های شرکت و چه در نظام‌های بهره برداری مجاور تصور خیر محدود مشاهده نمی‌شود. در مصاحبه‌هایی که با چند تن از جوانان خانوارهای غیر سهامدار صورت گرفت آن‌ها بر این عقیده بودند که پیشرفت مالی سهامداران باعث شده است که سایرین نیز اقدام به فعالیت بیشتر برای کسب درآمد و رفاه داشته باشند.

شرکت سهامی زراعی گلپایگان بر زندگی افرادی که در شرکت عضویت ندارند (خوش‌نشینان) تاثیر گذاشته است. وجود شرکت سهامی زراعی در منطقه باعث رونق روستا و کسب و کار شده است و به این شکل زندگی غیر سهامداران را مورد تاثیر قرار داده است. اما بطور کلی سهامداران در روستا از وضعیت زندگی بهتری برخوردار هستند و به خاطر وجود زمین‌های دولتی در شرکت بسیاری از غیر سهامداران بر این عقیده‌اند که باید شرکت اجازه افزایش سرمایه و زمین داشته باشد تا بتوانند آن‌ها نیز از مزایای شرکت سهامی زراعی استفاده کنند.

به صورت کلی از کلیه بحث‌های صورت گرفته در این نوشتار می‌توان نتیجه گرفت شرکت سهامی زراعی گلپایگان می‌تواند به عنوان یک الگوی توسعه روستایی مورد توجه قرار گیرد این شرکت با پیشینه قریب به نیم قرن فعالیت توانسته است روستای تحت عمل خود را به یک روستای تقریباً توسعه یافته تبدیل نماید. البته کاستی‌ها و کمبودهای بسیاری وجود دارد که نیاز مند توجه خاص مسئولین و همراهی و کمک مردم را در این راستا طلب می‌کند.

پی نوشت ها

منابع

- آسایش، حسین (۱۳۷۴). **کارگاه برنامه ریزی روستایی**. تهران: انتشارات پیام نور،
- ابراهیمی، محسن (۱۳۸۹). «شرکت های سهامی زراعی به مثابه الگوی توسعه روستایی». پایان نامه کارشناسی رشد رشته پژوهش علوم اجتماعی. دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران.
- ابراهیمی، نادعلی (۱۳۸۷). «نقش شرکت های سهامی زراعی در توسعه روستایی». پایان نامه کارشناسی رشد رشته برنامه ریزی روستایی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۲). **ابعاد نظری نظام های بهره برداری**. تهران: دفتر مطالعات و طراحی ترویج و نظام بهره برداری. اولین همایش نظامهای بهره برداری کشاورزان در ایران، چالشها و چاره ها.
- _____ (۱۳۸۸). **جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی در ایران**. تهران: اطلاعات.
- _____ (۱۳۷۲). **شرکت های سهامی زراعی**. تهران: صندوق مطالعاتی نظام های بهره برداری ایران.
- _____ (۱۳۸۷). **مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی**. ویراست دوم. تهران: اطلاعات.
- _____؛ و ایمانی، علی (۱۳۸۷). **توسعه پایدار روستایی**. تهران: نشر اطلاعات.
- _____؛ و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴). **جامعه شناسی توسعه**. ویراست ۲ با تجدید نظر، اصلاحات و اضافات کلی. تهران: کیهان.
- _____؛ زارع، عادل؛ و ایمانی، علی (۱۳۸۷). **رهیافت های و روش های تحقیق کیفی در توسعه روستایی**. تهران: نشر نی.
- _____ (۱۳۷۳). **اعتبار نظری و تجربی دیدگاه نوسازی با تاکید بر جامعه قبیله ای-دهقانی منطقه شادگان (خوزستان)**. **نامه علوم اجتماعی**. تهران: دانشگاه تهران.
- امیری، معصومه؛ و زهرا، علیزاده (۱۳۸۷). **طرح توسعه روستایی**. تهران: دفتر مدیریت راهبردی منابع انسانی وزارت کشاورزی.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹). بانک اطلاعات سریهای زمانی. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. <http://www.cbi.ir>
- پاپلی یزدی، محمد حسین؛ و ابراهیمی، محمد امیر (۱۳۸۱). **نظریه های توسعه روستایی**. تهران: سمت.
- پورافضل، حسن؛ و نجفی، بهالدین (۱۳۵۱). **اصلاحات ارضی و واحدهای دسته جمعی تولید**. تهران: دانشگاه پهلوی.
- پولاد دژ، محمد (۱۳۶۷). **آینده تگری رشد و توسعه در سیستم برنامه ریزی**. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- ثبوت، غلامعلی (۱۳۷۱). **روستا و توسعه روستایی**. **ماهنامه جهاد**. فروردین و اردیبهشت.
- خسروی، خسرو (۱۳۵۸). **جامعه شناسی روستایی ایران**. تهران: پیام.

ارزیابی عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه روستایی ۶۵

خمسه، فاطمه (۱۳۸۷). بررسی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی با روش PRA. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه ریزی توسعه روستایی. دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران.

خواجه شاهکوهی، علیرضا؛ و جعفری آهنگری، یوسف (۱۳۸۲). **نقش نظام‌های بهره‌برداری از زمین در توسعه پایدار کشاورزی**. تهران: معاونت ترویج نظام بهره‌برداری با همکاری موسسه فرهنگی - هنری شقایق روستا.

رهنمودهایی برای برنامه ریزی مراکز روستایی. مهندسان مشاور DHV از هلند (۱۳۷۱). تهران: انتشارات روستا و توسعه شماره ۱۰.

زاهدی مازندرانی، محمد جواد (۱۳۷۲). مسائل نظری و شاخص‌های علمی قشر بندی اجتماعی. **اقتصاد کشاورزی و توسعه**.

زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰). **مهاجرت**. تهران: سمت.

سرای، حسن (۱۳۸۴). **مقدمه‌ای در نمونه‌گیری در تحقیق**. تهران: سمت.

شاه ولی، منصور و آزادی، حسین (۱۳۷۷). واکاوی مکاتب فلسفی برای تبیین توسعه انسانی. **فصلنامه روستا و توسعه**، شماره ۴.

صدرالاشرفی، مهیار (۱۳۶۷). «مفهوم رشد و توسعه اقتصادی». مجموعه مقالات اولین کنگره ملی بررسی مسائل توسعه کشاورزی ایران. اسفند.

عبد الهی، محمد (۱۳۷۷). **مطالعه تطبیقی نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی و ارزشیابی عملکرد آنها به منظور شناخت انواع و ویژگی‌های نظام‌های بهره‌برداری بهینه و مناسب در ایران**. تدوین مسعود چلی، منوچهر عسکری و عظیم رهین. تهران: وزارت کشاورزی معاونت امور نظام بهره‌برداري دفتر طراحی نظام بهره‌برداری.

عمید، حسن (۱۳۸۰). **فرهنگ عمید**. تهران: امیرکبیر.

فرهنگ، منوچهر (۱۳۷۱). **فرهنگ بزرگ اقتصادی**. تهران: البرز.

فشارکی، پریدخت (۱۳۷۳). **جغرافیای روستایی (عمومی)**. تهران: دانشگاه پیام نور.

کولدپ، ماتور و همکاران (۱۳۶۶). **نظارت و ارزشیابی توسعه روستایی (تجربه‌هایی از آسیا)**. ترجمه سعید کیاچوری. تهران: مجموعه برنامه و توسعه ۲۱، وزارت برنامه و بودجه.

گودرزی، سعید (۱۳۸۸). **کاربرد آمار در علوم اجتماعی همراه با دستورات SPSS و نحوه تفسیر خروجی‌ها**. تهران-تویسرکان: دانشگاه آزاد تویسرکان و انتشارات جامعه‌شناسان.

گوندر فرانک، آندره (۱۳۵۹). **توسعه‌ی توسعه نیافتگی در برزیل**. ترجمه سهراب بهداد. تهران: دانشگاه صنعتی شریف.

لنسکی، گرهارد و جین (۱۳۷۴). **سیر جوامع بشری**. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

لهسایی زاده، محمد (۱۳۸۷). **جامعه‌شناسی کشاورزی ایران**. تهران: سمت.

۶۶..... مجله جامعه شناسی معاصر، سال سوم/شماره اول / زمستان ۱۳۸۹

- متین، نعمت الله (۱۳۸۷). **مبانی نظری مشارکت و ضرورت‌های آن**. تهران: مؤلف نامعلوم. ماهنامه جهاد.
- مجتمع آزمایشگاهی سبز آزما سپاهان (۱۳۸۸). **گزارش خاک شناسی**. اصفهان: شرکت سبز آزما سپاهان مرکز آمار ایران (۱۳۸۹). **نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵-۱۳۸۵**. درگاه ملی آمار. www.amar.org.ir
- مقدم، حامد (۱۳۷۳). **مشارکت و توسعه مشارکتی روستایی**. تهران: سمت. مجموعه مقالات سمینار جامعه شناسی جلد ۲.
- مهدوی، مسعود (۱۳۷۳). **جغرافیای روستایی ایران**. تهران: دانشگاه پیام نور.
- نراقی، یوسف (۱۳۷۰). **توسعه و کشورهای توسعه نیافته**. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- نیک خلق، علی اکبر (۱۳۵۱). **شرکت های سهامی زراعی سمسکنده**. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- وثوقی، منصور (۱۳۸۷). **جامعه شناسی روستایی**. تهران: کیهان.
- وزارت جهاد کشاورزی-وزارت تعاون و امور روستاها (۱۳۵۲)**. اساسنامه شرکت های سهامی زراعی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی.
- هودر، روپرت (۱۳۸۱). **جغرافیای توسعه**. ترجمه ناصر اقبالی و آیتا هاپرتیان. تهران: نشر کلمه.